

Любовь Мацько, Оксана Мацько

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РЕЧЕВЫХ ОБРАЗОВ РОМАНА МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ПРАВДА И КРИВДА»

Аннотация. В статье рассматривается художественная речь романа М. Стельмаха «Правда и кривда» сквозь призму лингвокультурологического анализа речевых образов людей, земли, природы, событий, войны, общества, добра и зла, пережитого прошлого и ожидаемого будущего. Взаимопроникновение и перекрещивание книжно-письменных и устно-разговорных источников украинского языка составляет основу поэтики художественного стиля, возникновения экспрессивно-эмотивных колоритов речи писателя. Индивидуальному художественному стилю М. Стельмаха свойственно всеохватывающее идеократическое и эстетическое восприятие действительности, в результате чего в тексте романа соседствуют рядом поэтические лингвокультуреми: интимно-лирические, эмоционально-экспрессивные, поэтические, иронично-юмористические коннотации.

Ключевые слова: художественный стиль, лингвокультурологический анализ, лингвокультуреми, концепт, идеологема, коннотация.

УДК 811.161.2'373.2:821.161.2.09

Наталія Павликівська
(м. Вінниця)

ПРОПРІАТИВИ В РОМАНІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ЧОТИРИ БРОДИ»

Анотація. У статті йдеться про онімний простір роману М. Стельмаха «Чотири броди», який представлений різними ономастемами. Детально проаналізовано найбільш функціональні поля – антропонімікон і топонімікон.

Ключові слова: онім, антропонім, топонім, теонім, космонім, ергонім, хрононім, хремадонім.

Функціонування власних назв у художніх творах вивчає галузь ономастики, яка кваліфікується наразі як літературна ономастика (одеська школа), поетична ономастика (донецька школа), літературно-художня ономастика (ужгородська школа). Це порівняно молода галузь ономастики, яка офіційно існує понад 80 років і вивчає студії про власні назви об'єктів, пов'язаних з ідеологічною сферою діяльності людей. Оперує відповідно термінами літературний онім, літературна онімія, поетонім, поетонімія.

Літературна ономастика виникає й існує на фоні загальнонародної ономастики. Імена персонажів і назви географічних об'єктів у художньому тексті співвідносять його дію з визначеним місцем (країною), мовою, часом, національним середовищем. Тому письменник не може не рахуватися з певними ономастичними нормами. Більшість власних імен мають значний нереалізований характеристичний потенціал, який криється в доантропонімічній семантиці найменувань. У реальній антропонімії його не можна вивчити, оскільки імена та прізвища присвоюються людині без урахування доантропонімічної семантики. Зовсім інше спостерігаємо у сфері антропонімів художнього тексту, де ім'я й образ письменник творить паралельно, доповнюючи й уточнюючи один одного [1, с. 35].

Сучасні лінгвостилістичні й ономастичні дослідження ґрунтуються на теоретичних засадах, розроблених у працях Ю. О. Карпенка, Є. С. Отіна, В. М. Калінкіна, О. Ю. Карпенко, Л. О. Белея, Т. В. Немировської, О. Ф. Немировської, Т. Б. Гриценко, Л. П. Кричун, Г. П. Лукаш й ін.

Ономастика має свої засади, які виявляються в тому, що: вона є вторинною, на відміну від реальної ономастики й спирається на діючі в мові ономастичні норми; зумовлюється безпосередньо історичним розвитком, але залежить від волі автора й детермінується художнім задумом, жанром, напрямом та стилем твору, поетоніми стилістично марковані й беруть участь у створенні образів; існують на рівні мовлення, художнього тексту.

Вивчення літературних онімів на матеріалі художніх творів українських письменників є актуальним, оскільки вони виступають могутнім виразовим, характеристичним засобом,

сприяють глибокому розкриттю проблемно-тематичної основи твору, утілюють ідейний задум автора.

Метою статті є аналіз онімного простору роману Михайла Стельмаха «Чотири броди».

Цей твір, що став завершальним у доробку митця, прочитується як своєрідний заповіт, кожна сторінка якого підсумовує все зроблене ним досі. Автор працював над романом з 1961 до 1974 року. Перші роки колективізації, труднощі й складності життя 30-х рр., передвоєнного часу, далі – воєнне лихоліття, у горнілі якого герої твору відточують грані свого характеру, знаходять своє місце в житті, – така складна й широка панорама радянського життя розгортається в романі «Чотири броди» [5, с. 201–202].

«Чотири броди» – роман, сповнений філософських роздумів, лірико-романтична дума-епопея про важкі й щасливі шляхи українського села, які пролягли через чотири броди людського життя [6, с. 156].

Ономастикон роману «Чотири броди» представлений різними ономастами – антропонімією, топонімією, теонімією, космонімією, хрононімією, хрематонімією. Усі ці пропріативи органічно внесені до тексту й слугують йому значним семантико-художнім потенціалом, засобом художнього відтворення багатьох реалій життя, які по-художньому талановито змальовані в канві художнього твору.

Найяскравіше в романі «Чотири броди» представлений **антропонімікон**. У плані співвідношення онома-об'єкт номінації у творі розподіляються на ті, що позначають **персонажів-дійових осіб** і **згадувані позадійові особи**. Антропоніми на позначення персонажів, які безпосередньо задіяні в тексті, утворюють значно більшу групу в кількісному відношенні.

Серед іменувань цього типу виокремлюють *одночленні* (імена, прізвища, по батькові): *Данило, Лаврін, Корній, Мирон, Михайло, Володимир, Стах, Марко, Іван, Василь, Семен, Петро, Роман, Гнат, Мусій*. Крім офіційного імені, персонажі-чоловіки мають і варіантні форми, переважно здрібніло-пестливі: *Данилко, Миколка, Стьопочка, Кирюша, Івась, Романчик*.

Серед жіночих імен: *Докія, Катря, Меланка, Василина, Одарка, Ольга, Мирослава, Олена, Ольга, Ярина, Марія, Марина*. Варіантні форми жіночих імен трапляються рідко: *Зося, Оля, Яринка, Василина*.

Одночленні прізвища: *Магазаник, Сагайдак, Чигирин, Гримич, Шевчук, Ступач, Гривко, Безбородько, Донцов, Перепелюк, Макогоненко, Ромашов, Кириленко, Приходько, Терешко, Діденко, Рогиня, Квасюк, Круглик, Гарматюк, Ромашов*. Хочемо зазначити, що одночленні прізвища у творі функціонують тільки на позначення персонажів-чоловіків.

У романі широко представлені й *двочленні моделі іменувань*: *Ярослав Хоралець, Лаврін Гримич, Семен Магазаник, Стах Артеменко, Геннадій Шевчук, Мирон Магазаник, Михайло Чигирин, Влас Кундрик, Прокіп Ступач, Данило Бондаренко, Павло Алепський, Зіновій Сагайдак, Віктор Мусульбас, Василь Гарматюк, Оникій Безбородько, Іван Соболев, Демко Бойко, Марко Ярошенко, Гаврило Рогиня, Гордій Горбенко, Івась Лимаренко, Дмитро Лелека, Євдоким Гуржій, Олесь Задніпровський, Левко Біленко, Харитон Заїка, Махтей Бороденко, Петро Роздольський*.

Двочленні моделі жіночих імен у романі зустрічаються порівняно рідше: *Оксана Артеменко, Ганнуся Ворожба, Василина Голуб, Олена Гримич, Катерина Лебідко, Марія Шляхова, Галина Пастушенко*.

Двочленні моделі позначені також ім'я+по батькові: *Прокіп Іванович, Микола Костянтинівич, Терентій Іванович, Максим Петрович, Зіновій Васильович, Ганна Іванівна, Олена Петрівна*.

У творі присутні також *імена, прізвища в супроводі апелятивного номена*: *дід Корній, лейтенант Кириленко, дебелий Стах, дядько Форчак, товариш Грицай, товариш Антоненко, придуркуватий Вавила, партизан Морозенко, пан Басаврюк, лікар Величко, тітка Олена, пан Дашиківський, продавець Влас Кудрик, полковник Олександр Безбородько, прокурор Ступач, бідолашні Приходьки*.

Апелятивний номен при власному імені чи прізвищі передовсім вказує на соціальний статус, вік, професію, особливі риси характеру, вдачі носія тощо.

В антропоніміконі роману зрідка зустрічаються й структурні комбінації максимально повного іменування: *Мирослава Григорівна Сердюк, Терентій Іванович Шульга*.

Персонажі роману нерідко позначені різними антропонімічними моделями (одночленні однослівні, неофіційні; двочленні, тричленні): *Василь – Гарматюк – Василь Гарматюк; Олена Гримич – Олена Петрівна – тітка Олена; Чигирин – Олексійович; Петро – Петро Саламаха; Бересклет – Іван Бересклет; Полікарп Волошин – Полікарп Андрійович; Михайло – Михайло Чигирин; Володимир – Володя – Оксанин Володимир; Ступач – прокурор Ступач; Данило – Данило Бондаренко – Данило Максимович; Терентій Шульга – Терентій Іванович; Семен – Магазаник – Семен Магазаник*.

Оскільки літературно-художні антропоніми є власними іменуваннями персонажів, що «живуть» на сторінках літературно-художніх текстів, то вони покликані виконувати певні стилістичні функції.

Основними функціями антропонімів роману «Чотири броди» є ідентифікаційно-диференційна (або номінативна, денотативна) й характеристична. Ці функції невід'ємно доповнюють одна одну. У канві художнього твору в цілому і в романі «Чотири броди» зокрема немає чисто нейтральних онімів, їхня денотативна функція завжди супроводжується конотативними нашаруваннями (національно-регіональна належність, соціальний статус тощо). Так, наприклад:

прізвища *Бондаренко, Горбенко, Лимаренко, Кириленко, Біленко, Антоненко, Артеменко, Пастушенко* – це передовсім оніми – індикатори відповідних денотатів у романі, а крім цього, прізвища на *-енко* характерні для українців. Закономірно, що переважна більшість антропонімів роману «Чотири броди» відбиває український антропонімічний тип – це звичні для українського мовленнєвого середовища імена: *Василь, Прокіп, Влас, Роман, Терентій, Іван, Демко, Данило, Михайло, Гаврило, Оникій, Петро, Івась, Дмитро, Левко, Харитон, Володимир, Степан, Микола, Максим, Корній, Ярослав, Мирон; Ганна, Марина, Одарка, Оксана, Олена, Ольга, Докія, Марія, Меланка, Ярина, Мирослава, Василина, Ганна*.

Національна маркованість проступає й в інших антропонімах: *Круглик, Гарматюк, Лебідко, Приходько, Мірошник, Човняр, Корж*; так, наприклад: «Прізвище в мене просте й сухе: Корж. Як нема хліба, то й корж стає хлібом. Аби й він був на столі».

Елемент соціальної характеристики присутній в імені *Аніт*: «Аніт звали її. Не Ганна, не Ганнуся, а тільки Аніт. Панночка-проноза, прислала містечковий кадр, що до міста не доріс, а село поневажає».

Частину роману «Чотири броди» складають оніми на позначення позадійових осіб, які лише згадуються у творі. Так, наприклад: «Колись давно ще до царя Тимка»; «...голова сіл'ради Геннадій Шевчук, страшенно хотів, щоб дитя назвали Карлом, – на честь людини, яка дала світові «Капітал»; «Ти ще англійських Генріхів згадаєш нам! А сина можна назвати й Володимиром»; «А хіба я знав, що ти будеш харцизничати в німецького полизака Скоропадського»; «...воювали з Осман-пашею...»; «...красень командир, який і прізвище мав славне: Човняр»; «Сам Кошовий Іван Сірко на старості недалеко від Січі жив...»; «...краще послухав, що святий апостол Павло писав римлянам...»; «...сам фон Гінденбург ушанував його маєтком...»; «...не якогось слабовольного царя Миколи, а саме Адольфа кривого» та ін.. Використання в романі онімів на позначення персонажів-недійових осіб пов'язане з актуалізацією енциклопедичної інформації, увиразненню характерів, уподобань героїв і т. і. Таке використання периферійних онімів розширює локальний і часовий простір роману, переводить описувані події в інший культурний дискурс.

У романі «Чотири броди» зустрічаються *прізвиська* – вторинні назви осіб, які вони отримують з боку оточення: «Семен Магазаник або, як звали його по вуличному, Чорт-із-Свічкою. ...Усе життя Семен Магазаник у бунді рвався до багатства, у свята – до святенництва. З багатством у нього не витанцювалось через більшовиків, а з святенництвом

переборщив: куди раніше не йшов, брав із собою свічечку, запалював її й перед богами, і перед наволоччю, тому прилипло до нього прізвисько – Чорт–із–Свічечкою»; «У тебе, як не сердишся, жодної зморщечки не знайдеш, а я вже увесь сивий, наче Дід Мороз. Так мене тепер і прозивають партизани».

Серед периферійних антропонімів згадується псевдонім Орел «...Не раз одвідував скиток й отаман Яків Гальчевський, що найменував себе Орлом».

Топонімікон роману «Чотири броди» представлений широким розмаїттям найменувань, які слугують засобом ідентифікації топооб'єктів і позначений достатнім семантико-художнім потенціалом. До складу топонімічного простору твору входять різні пласти власних назв, про які згадують у тих, чи інших ситуаціях персонажі: а) *реальні топоніми*: «Що, купці з Бару?»; «Поїхав Хома до Харкова»; «Не прийшла сюди Оксана, не прийшла друга вдовиця з Літинських Майданів»; «...дійшов до Копайгорода»; «Оце б рвонуту його, щоб і до Калинівки не доїхав, не те що до Києва»; «Не пускає вас на Полтавщину?»; «Чигирин уранці почав збиратися в монастирський ліс, Синявою»; «На Поділлі майже ніколи на Петра Вариги не розбиваються криги»; «Літинщина...»; «А по Україні тепер середній урожай»; «Ви не з Тарнорудів?»; «Недалеко від Дніпра» та ін. б) *периферійні топоніми*: «...з весни 1918 року служив на Полтавщині»; «...а сам утік на чужі хліба в Берлін»; «...німці не прибрали до рук Балтику, навіть саму Америку»; «...входило до Болоховської землі»; «Уся Європа вже під ним, а він не тільки на Москву, а навіть на Індію націлив очі...»; «Так-так, коли іншим європейським країнам фюрер надає права слухняних васалів, то Україна має стати колонією, де оселиться двадцять мільйонів господарів із Німеччини, Голландії, Швеції, Норвегії й Данії» та ін.

Як бачимо, топонімікон роману «Чотири броди» позначений різними пластами власних назв: це макротопоніми, ойконіми, гідроніми. Топонімія роману є засобом увиразнення епохи, ідентифікує насамперед конкретні топооб'єкти України.

Ономастичний простір роману «Чотири броди» представлений й іншими пропріативами. Зрідка зустрічаються *космоніми* (Чумацький Шлях), *ергоніми* («Він підійшов до одного з найбільших ставків Цукротресту»), *хремотоніми* («...я вдарив «Інтернаціонал»»), *хрононіми* («Оце ж під Новий рік, коли люди збиралися на збори...»; *теоніми* («Ти заглядаєш у різне старокнижжя, то, згадай, що пишеться в першій книзі Мойсея: «І рече Господь Каїнові...»; «Раніше нею святий Юрій змія убивав»).

Отже, ономастичний простір художніх творів М. Стельмаха достатньо широкий, що є характерною особливістю лексичного складу творів письменника.

Проведене дослідження ономастичного простору роману «Чотири броди» дозволяє констатувати, що вибір письменником онімів насамперед залежить від ідейно-тематичного спрямування твору. Складна система пропріативів у романі розширює й поглиблює уявлення про стан розвитку ономастичної лексики, зокрема літературно-художньої антропонімії та топонімії. Ономотворчість М. Стельмаха базується на ономастичному доробку його попередників і ономастичних реаліях народу, ураховує онімну творчість літературного процесу в цілому.

Список використаних джерел:

1. Белей Л. О. Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців / Л. О. Белей // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 35.
2. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія : проблеми теорії та історії / Л. О. Белей. – Ужгород, 2002. – 176 с.
3. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX століття / Л. О. Белей. – Ужгород, 1995. – 259 с.
4. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика : зб. ст. / Ю. О. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2008. – 328 с.
5. Ткаченко Н. С. Вивчення творчості Михайла Стельмаха : посіб. для вчителів. – 2-ге вид., із змін. і допов. / Н. С. Ткаченко, К. О. Ходосов. – Київ : Рад. школа, 1981. – С. 201–202.
6. Семенчук І. Р. Михайло Стельмах : нарис творчості / І. Р. Семенчук. – Київ : Дніпро, 1982. – С. 156.

Nataliya Pavlykivska

PROPRIATIVES IN MYKHAYLO STELMAKH'S NOVEL «FOUR FORDS»

Abstract. *The article deals with different types of onyms in M. Stelmakh's novel «Four Fords». Anthroponymicon and toponymicon as most functional fields are analyzed in details.*

Key words: *onym, anthroponym, toponym, teonym, cosmonym, ergonym, chrononym, chrematonym.*

Наталія Павликівська

ПРОПРИАТИВЫ В РОМАНЕ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ЧЕТЫРЕ БРОДА»

Abstract. *В статье рассматривается онимное пространство романа М. Стельмаха «Четыре брода», который представлен различными ономастемами. Детально проанализированы наиболее функциональные поля – антропонимикон и топонимикон.*

Ключевые слова: *оним, антропоним, топоним, теоним, космоним, эргоним, хрононим, хрематоним.*

УДК 811.161.2.'37:821.161.2'06.09Стельмах

Людмила Прокопчук
(м. Вінниця)

**ФУНКЦІЙНІ ВІЯВИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ РЕЧЕНЬ У
ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА**

Анотація. У статті розглянуто структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень з підрядним порівняння. Беручи до уваги змістову структуру сполучних засобів у таких реченнях, виокремлено складнопідрядні речення зі значенням вірогідного порівняння й складнопідрядні речення зі значенням невірогідного порівняння. Простежено специфіку їхнього вживання в прозових творах М. Стельмаха.

Ключові слова: *складнопідрядне речення, складнопідрядне речення зі значенням вірогідного порівняння, складнопідрядне речення зі значенням невірогідного порівняння, порівняльний зворот, підрядне порівняльне речення.*

Постановка проблеми. Порівняння належить до найуживаніших та найдавніших прийомів словесно-художнього зображення предмета чи явища за допомогою зіставлення його з іншими предметами або явищами, що мають ознаки подібності. «Усе у світі ми пізнаємо не інакше, як через порівняння, – писав К. Ушинський. – Тому нас даремно докоряють у тому, що ми наполягаємо на порівнянні: іншого шляху для розуміння предметів зовнішнього світу немає» [Цит. за 9, с. 157]. Виявлення зовнішніх та внутрішніх зв'язків між предметами і явищами становить невичерпне джерело художнього асоціативного мислення, образні, конкретно-чуттєві порівняння ускладнюють художній текст, роблять його багатоплановим, примушують працювати думку й уяву. Тому до них часто вдаються майстри художнього слова задля реалізації певної стилістично-стильової настанови. Досить часто використовував цей троп і Михайло Стельмах. За переконанням Н. Сидяченко, «зображення конкретної ознаки через приховане чи експліковане порівняння – одна з прикмет стилю письменника» [11, с. 37].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твори письменника неодноразово поставали об'єктом літературознавчих та лінгвостилістичних студій. Мову прозових творів М. Стельмаха досліджували А. Авксентьев, І. Бородій, П. Гриценко (лексичне багатство), Л. Козловська, С. Марич, Є. Павленко (стилістичний синтаксис), М. Бойко, Н. Сидяченко (мовну майстерність). 100-річчю від дня народження письменника була присвячена ювілейна рубрика 76-го випуску збірника «Культура слова», автори публікацій якого проаналізували символіку й естетику словесних образів М. Стельмаха в контексті історії літературної мови.

Мета нашої статті – з'ясування структурних і семантичних особливостей складнопідрядних речень з підрядними порівняльними в прозових творах Михайла Стельмаха.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними становлять структури, у яких порівнюється той самий предмет (особа) за різними ознаками (діями), або різні предмети (особи) за однаковою ознакою (дією). Підрядний компо-